

Csorba László

Akadémiai Doktori Értekezés

A római magyar követ jelenti... A magyar-olasz kapcsolatok története 1945-1956

Csorba László az olasz-magyar kapcsolatok egyik szakavatottabb és elismertebb kutatója. Fő szakterülete a 19. század, ezen belül a reformkor és 1848-as forradalom, valamint a magyar és olasz művelődéstörténet. Közel egy évtizeden át, 1997 és 2008 sikeresen irányította a Római Magyar Akadémia tudományos tevékenységét, a két ország közötti kulturális kapcsolatok fejlesztéséért kifejtett tevékenysége miatt 2002-ben az Olasz Köztársaság lovaggá avatták, ezzel elismerve kimagasló tudományos és népszerűsítő tevékenységét.

Az utóbbi néhány évben a szerző érdeklődése határozottan elmozdult a jelenkorkutatás és a hidegháborús időszak nemzetközi kapcsolatok fele (ezt tanúsítja a 2010-ben elnyert OTKA-pályázat is). Ennek megfelelően a benyújtott akadémiai doktori értekezés a második világháború utáni első évtizedével foglalkozik. A döntés meglepőnek tűnhet: az 1945-1956 közötti időszak nem tartozik a magyar diplomáciatörténészek preferált témáihoz – ehhez képest csak a szovjet, a román és a jugoszláv reláció képez kivételt. Komplex kapcsolattörténetet vagy *problématörténetet* – mivel erre vállalkozik Csorba László terjedelmes kézírata – azokról az országokról szokás írni, amelyek viszonyát nemzetiségi, politikai, gazdasági vagy vallási konfliktusok terhelik. Ezzel szemben az olasz-magyar kapcsolatokat soha nem terhelte éles érdekellentét (az első világháború alatti szembenállást az 1920-es években is hamar felváltotta egy pragmatikus és érdekorientált diplomáciai közeledés). Az elitek és a lakosság szintjén pedig hagyományosnak mondható a kölcsönös megbecsülés és – nem túlzással állítom – a spontán szimpátia.

Mi teszi tehát érdekessé kapcsolattörténeti szempontból az 1945 és 1956 közötti viharos időszakot? Az, hogy a hidegháború kitörése és a politikai/katonai tömbök kialakulása kemény próbára tette a kétoldalú kapcsolatokat jellemző szívélyességet. A második

világháború után mindkét ország elvesztette regionális hatalmi státusát, sorsukról teljes egészben (Magyarország) vagy jelentős mértékben (Olaszország) a győztes nagyhatalmak határoztak. Magyarország földrajzi és stratégiai fekvése új szerepbe kényszerítette az Olaszországhoz ezer szállal kötődő országot. Az 1950-es években a Varsói Szerződés országai közötti „munkamegosztás” Magyarország számára éppen Olaszországot jelölte ki, mint fő katonai és biztonsági ellenfelet. Előzőleg, a sztálini rendszer utolsó éveiben pedig minimális szintre csökkentek az 1930-as években és 1940-es évek elején még dinamikusan fejlődő kapcsolatok. Ha ehhez hozzáadjuk a kétoldalú kapcsolatot negatívan befolyásoló magyar egyházpolitikai fejlemények (Angelo Rotta nuncius kiutasítása még 1945-ben; Mindszenty bíboros elítélése és a nyílt vallásüldözés), könnyen beláthatjuk, hogy a disszertáció témaválasztása nagyon is indokolt és időszerű.

Csorba László 14 (nagyreszt időrendben haladó) fejezetből álló értekezése a legtöbb tekintetben megfelel a diplomáciatörténet szabályainak. Mivel a szerző szavaival élve a vizsgált témát „szerény szakirodalmi feldolgozottság” jellemzi, Csorba László elsősorban eddig ismeretlen levéltári forrásokra támaszkodva építi fel dolgozatát. A legmódszeresebb feltárást a Magyar Nemzeti Levéltári külügyminisztériumi iratanyagában végezte (ezen belül a római magyar követség jelentéseit ismerteti és elemzi), de jelentősnek mondható az olasz külügyminisztérium levéltárában végzett kutatómunka is. Új színfoltot jelent egy diplomáciatörténeti munkában a magyar állambiztonsági források intenzív használata, amit indokoltá tesz az, hogy 1951-től hírszerző rezidentúra működött Rómában. További primer források a Budapest Főváros Levéltárából, az esztergomi Prímási Levéltárból, a Hadtörténeti Levéltárból, a Pápai Magyar Egyházi Intézet archívumában, valamint a Nyílt Társadalom Archívumából és az 1956-os Intézet Oral History Archívumából származnak. Emellett a szerző áttekintette a korabeli magyar és olasz sajtót, és több interjút, háttérbeszélgetést folytatott a korabeli konfliktusokban érintett személyekkel.

A szerző bevallása szerint arra törekedett, hogy széleskörű problémakatalógust állítson össze. A diplomáciai érintkezés sajátos, gyakran protokolláris jellegéből kilépve Csorba László bemutatja a két ország kapcsolatrendszerét sújtó igazi nagy kérdéseit: Budapest a Szentszékhez való viszonya, mint a két ország viszonyának lakmuszpapírja, valamint a Pápai Magyar Intézet sorsa. Különösen jól sikerültek a kulturális kapcsolatok, a kulturális

diplomáciáról szóló alfejezetek. Csorba meggyőzően bizonyítja, hogy a diplomáciai kapcsolatok 1946-ban történt újrafelvétele után éppen a művelődés, az irodalom, a költészet jelentethette volna a dinamikusan fejlődő kapcsolatok igazi kitörési pontját (ne feledjük, hogy a magyar irodalomnak és művészetnek komoly tekintélye volt Olaszországban, a kortárs írókat sztárként ünnepelte az olasz közönség). Az 1948-49-es politikai fordulat és a diktatúra kiépítése Magyarországon a tudományos kapcsolatok drasztikus korlátozását eredményezte, míg a kulturális érintkezést durván alávétték a politikai propagandának. A disszertáció harmadik és utolsó rövid szakaszát az 1955-56-os időszak jelentette. A szerző szerint 1955 körül „ért be” a Nagy Imre vezette kormány által kezdeményezett nyugati nyitás; a külügyi iratok tanulmányozásából az a következtetést vonható le, hogy a sokáig passzív és intellektuálisan nem túl igényes külügyi apparátus ráért arra, hogy Olaszország lakossága (és nem annak baloldali, vagy éppen kommunista polgárai) sokkal nagyobb megértéssel és empátiával viseltetik Magyarország iránt, mint korábban gondolták. (Néhány hónappal később ezt bizonyította több ezer magyar menekült tartós vagy ideiglenes befogadása).

Mindezek ellenére úgy vélem, hogy Csorba László aprólékos, filológiai pontossággal végzett kutatómunkája nem elsősorban a kétoldalú kapcsolatok feltárásának szempontjából fontos. Az olasz szakirodalmat kitűnően ismerő szerző ugyanis „magyar” szempontú történetet ír: a magyar források és magyar vonatkozású események abszolút prioritást élveznek. Nem figyelmetlenségből, hanem azért, mert a szerzőt láthatóan kevésbé érdekli a diplomáciatörténeti eseménysorozat bemutatása, mint a római „kis magyar világ” és a magyar diplomáciai apparátuson belüli viszályok, intrikák nyomon követése. Csorba László műve egyszerre kevesebb és több, mint amit a címben ígér. Kevesebb azért, mert a sokoldalú olasz-magyar kapcsolatokról néhány szeletére fókuszál. Ilyen például a 11. fejezetet lezáró alapos, szellemes és mélyen empatikus portré az egyik legenigmatikusabb magyar hírszerző-tudósról, Barabás Holik Lászlóról: itt ízelítőt kapunk nem csak a szerző tudományos felkészültségéről és szakmai érzékenységéről, hanem komoly szépírói képességéről is. Az emigrációban élő ügynök egyedülálló életútja ugyanis több általános kérdést vet fel: az emigrációs lét pszichikai terhei, a különböző típusú politikai rendszerek közötti átjárás mint egzisztenciális kényszer, a totalitárius rendszert képviselő külföldi titkosszolgálat többes funkciója (információközvetítés, politikaformálás, lelki gondozás és igazságszolgáltatás a versengő

csoportosulások között). Kevés információt kapunk a korabeli olasz diplomácia kormányzintű működéséről és a Budapesten tevékenykedő olasz diplomaták tevékenységéről. A munka tehát nem csak magyar, hanem erősen „Róma-centrikus” is. Hasonlóan (és talán méltatlanul) kevés figyelem irányul a gazdasági kapcsolatokra (az utolsó, rövid 14. fejezetben tárgyalja őket a szerző). A legnagyobb hiányérzetem az Olasz Kommunista Párt (OKP) szerepével kapcsolatosan támadt. A második világháború után, és kiváltképp az 1948-56 közötti időszakban a pártközi kapcsolatoknak legalább olyan fontos szerephez jutottak a két ország életében, mint a látványosan gyengülő államközi reláció. A késő sztálini korszakban nem túlzás azt állítani, hogy a pártapparátuson belül létrejött kapcsolatrendszer, ha mennyiségileg nem, de minőségileg lényegesen meghaladta a hagyományos diplomáciai érintkezést. Ráadásul mindkét országban ma már kitűnően dokumentálható a két kommunista párt nyílt vagy konspirált kapcsolata. A római Istituto Gramsci kezelésében őrzött OKP irattárban és az MDP iratai között (csak említészerűen: Rákosi titkárság, külügyi osztály) izgalmas dokumentáció található a vegyes vállalatok működéséről (valóban pártvállalatok, melyek jelentős illegális, be nem vallott haszonhoz juttatták az OKP-t és az általa ellenőrzött tömegszervezeteket), az Oggi in Italia című rádióműsorról, amit Budapestről sugároztak az olasz hatóságok bosszúságára. De rengeteg információt rejt a levéltár a Vidali-féle Trieszt-területi kommunista párt támogatásáról, valamint az olasz politikai és üzleti delegációk magyarországi útjairól. Úgy gondolom, hogy a párvonalon kiépített „párhuzamos” kapcsolatrendszer feltárása és bemutatása erősíthette volna a kézirat főbb téziseit. Látnunk kell azonban, hogy Csorba László műve csak részben szól a két ország kapcsolatáról. Számomra a disszertáció legmaradandóbb értékét az képezi, hogy kitűnő és kíméletlen láttelepet nyújt a második világháború utáni magyar szellemi élet ideológiai útkereséséről, politikai vergődéséről, erkölcsi dilemmáiról. A hosszú magyarázó lábjegyzetek és a korabeli hivatalos szövegek beillesztése a főszövegbe nem öncélú művelet. Azt szemlélteti, milyen elképesztő gyorsasággal zuhant az 1948-as „fordulatot” követően a magyar diplomáciai testület szellemi képessége és szakmai presztízse. Olyan szakmai tekintélyeket, mint Kardos Tibort és Kertész Istvánt néhány év leforgása alatt olyan diplomata-káder, vagy éppen „belügyes/külügyes” váltja, mint Murai István vagy Kálló Iván. Ők már nem az egyébként mozgástér nélkül maradt külpolitika alakítói, hanem egyszerű (néha nagyképű, néha naiv és dilettáns) végrehajtók. A politikai úton kinevezett követek és azok beosztottjaik leginkább az intrikák szövésével, az egymás elleni feljelentgetésével, a

Budapesten megszerezhető „jó pontokkal” foglalkoznak. Első számú ellenségük a „klerikális reakció” és a „fasiszta emigráció”, miközben halvány fogalmuk se volt arról, hogy mi fér, és mi nem fér bele egy ország képviselőjébe. Ez a disszertáció többet mond el a Rákosi-rendszer születéséről és belső működéséről, mint az olasz-magyar kapcsolatokról; közelebb áll az 1945 utáni magyar politika- és szellemtörténet kurrens termékeihez, ahol egyháztörténet, művelődéstörténet és szervezetszociológia akár egy fejezetben belül találkozhat, mint a hagyományos diplomáciatörténethez. És úgy gondolom, hogy ebben is helyesen döntött a szerző. Jóval izgalmasabb intellektuális kalandot jelent nyomon követni egy diktatórikus rendszer kiépítésének mindennapjait, és szeizmográfként regisztrálni annak belső rezdüléseit, mint mélyebb értelmét keresni egy meghatározott nagyhatalmi konstellációban vergődő diplomáciai relációnak.

A fentebb említett apró tematikai hiányosságok semmit nem vonnak le a bemutatott mű érdemeiből. Csorba László akadémiai doktori értekezése számos új elemmel és szemponttal gazdagítja nemcsak a magyar jelenkorkutatást, és ösztönzőleg hathat az új mélyfúrásokra. Ennek alapján támogatom az értekezés elfogadását, és sikeres védelem esetén az MTA doktori cím megítélését javaslom a szerzőnek.

Budapest, 2013. augusztus 28.

Stefano Bottoni

MTA BTK TTI